ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMIDA INKLYUZIV TA’LIMNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Embergenova Hurliman Turganbaevna
Nukus shahri 38-maktab direktori

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’limning rivojlanish tendensiyalari, uning zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Inklyuziv ta’limning mohiyati, xalqaro tajribalar, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar hamda ta’lim jarayonida qo‘llanilayotgan zamonaviy yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, individual ta’lim, raqamli texnologiyalar, ko‘p tarmoqli hamkorlik va ijtimoiy integratsiya kabi asosiy yo‘nalishlar ko‘rib chiqilgan. Maqolada inklyuziv ta’limning jamiyatda tenglik va adolatni ta’minlashdagi roli ham ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, ta’lim tizimi, individual yondashuv, maxsus ehtiyojli bolalar, raqamli texnologiyalar, ijtimoiy integratsiya, pedagogik yondashuv, tenglik, bag‘rikenglik, ta’lim islohotlari.

Hozirgi davrda ta’lim tizimida yuz berayotgan o‘zgarishlar jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liqdir. Ayniqsa, inson huquqlari, tenglik va adolat tamoyillarining kuchayishi barcha sohalarda bo‘lgani kabi ta’lim tizimida ham yangicha yondashuvlarni yuzaga keltirdi. Shu jihatdan inklyuziv ta’lim zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Inklyuziv ta’lim nafaqat nogironligi bo‘lgan bolalarni o‘qitish masalasi, balki har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlashga xizmat qiladi. Bu tizim orqali jamiyatda tenglik, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat muhiti shakllanadi.

“Inklyuziv ta’lim” tushunchasi ingliz tilidagi “include” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “qamrab olish”, “jalb etish” ma’nolarini anglatadi. Mazkur ta’lim shaklining asosiy maqsadi – jismoniy yoki ruhiy imkoniyatidan qat’i nazar, barcha bolalarni bir

xil ta’lim muhitiga jalb qilishdan iboratdir. An’anaviy ta’lim tizimida imkoniyati cheklangan bolalar alohida maxsus muassasalarda ta’lim olgan bo‘lsa, inklyuziv ta’lim ularni sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda o‘qitishni nazarda tutadi. Bu esa bolalarning ijtimoiylashuviga, jamiyatga moslashuviga va o‘z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishiga yordam beradi.

Dunyo miqyosida inklyuziv ta’limga bo‘lgan e’tibor XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab kuchaydi. Avvalgi davrlarda nogironligi bo‘lgan shaxslar ko‘pincha jamiyatdan ajratilgan holda yashagan bo‘lsa, keyinchalik inson huquqlariga oid xalqaro hujjatlarning qabul qilinishi ularning jamiyatdagi o‘rniga yangicha qarashni yuzaga keltirdi. BMT tomonidan qabul qilingan “Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya”, “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya” kabi hujjatlar barcha bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish zarurligini belgilab berdi. Shu asosda ko‘plab davlatlar o‘z ta’lim siyosatida inklyuziv ta’limni ustuvor yo‘nalish sifatida rivojlantira boshladi.

Inklyuziv ta’limning rivojlanishida demokratik jamiyat tamoyillari muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki demokratik jamiyatda har bir insonning qadri tan olinadi va uning huquqlari himoya qilinadi. Shu sababli imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olishi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy masala sifatida ham qaraladi. Inklyuziv ta’lim orqali bolalar o‘rtasidagi tengsizlik kamayadi, diskriminatsiya holatlarining oldi olinadi va barcha uchun qulay ta’lim muhiti yaratiladi.

Bugungi kunda rivojlangan davlatlarda inklyuziv ta’limning turli modellari shakllangan. Masalan, ayrim mamlakatlarda maxsus pedagoglar umumiy sinflarda faoliyat yuritadi, ayrimlarida esa individual ta’lim dasturlari asosida o‘quvchilar bilan ishlanadi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar yordamida eshitish, ko‘rish yoki harakatlanish imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashtirilgan o‘quv vositalari yaratilmoqda. Bu esa inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. So‘nggi yillarda bu borada qator qonunlar, qarorlar va dasturlar qabul qilindi. Jumladan, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni umumta’lim maktablariga jalb qilish, pedagoglarni maxsus tayyorlash va ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini yaxshilash bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu islohotlar imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatga integratsiyalashuviga yordam bermoqda.

Inklyuziv ta’limning rivojlanish tendensiyalaridan biri – ta’lim jarayonida individual yondashuvning kuchayishidir. Har bir bolaning qobiliyati, ehtiyoji va rivojlanish darajasi turlicha bo‘lganligi sababli o‘qituvchilar ularga mos metod va usullardan foydalanishi talab etiladi. Shu maqsadda differensial ta’lim, moslashtirilgan o‘quv dasturlari hamda interfaol metodlar keng qo‘llanilmoqda. Bu esa barcha o‘quvchilarning dars jarayonida faol ishtirok etishiga imkon yaratadi.Inklyuziv ta’limning yana bir muhim tendensiyasi – pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini oshirishdir. Zamonaviy o‘qituvchi nafaqat o‘z fanini yaxshi bilishi, balki psixologik-pedagogik yondashuvlarni ham mukammal egallashi lozim. Ayniqsa, alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashda sabr-toqat, individual yondashuv va maxsus metodikalardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida maxsus pedagogika va inklyuziv ta’limga oid fanlarga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Texnologiyalar taraqqiyoti ham inklyuziv ta’lim rivojiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Elektron darsliklar, audio materiallar, subtitrli videolar, maxsus mobil ilovalar hamda masofaviy ta’lim platformalari imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ayniqsa, pandemiya davrida masofaviy ta’limning rivojlanishi inklyuziv ta’lim uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirdi. Natijada uy sharoitida ta’lim olishga majbur bo‘lgan bolalar ham o‘quv jarayonidan chetda qolmadi.

Shuningdek, inklyuziv ta’limning rivojlanishida ota-onalar bilan hamkorlik muhim o‘rin tutadi. Chunki bolaning ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyati ko‘p jihatdan oiladagi muhitga bog‘liqdir. Ota-onalarning pedagoglar bilan hamkorlik qilishi, bolani qo‘llab-quvvatlashi va uning imkoniyatlariga ishonch bildirishi ta’lim samaradorligini oshiradi. Shu bois ko‘plab maktablarda ota-onalar uchun treninglar, seminarlar va psixologik maslahatlar tashkil etilmoqda.

Jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirish ham muhim tendensiyalardan biridir. Ba’zan imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan noto‘g‘ri qarashlar yoki stereotiplar uchrab turadi. Inklyuziv ta’lim esa ana shunday to‘siqlarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Sog‘lom bolalar imkoniyati cheklangan tengdoshlari bilan birgalikda o‘qish orqali mehr-shafqat, yordam va bag‘rikenglik kabi insoniy fazilatlarni o‘rganadi. Natijada jamiyatda ijobiy ijtimoiy muhit shakllanadi.

Shu bilan birga, inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, barcha maktablarning infratuzilmasi imkoniyati cheklangan bolalar uchun to‘liq moslashtirilmaganligi, maxsus mutaxassislarning yetishmasligi hamda ayrim hududlarda pedagoglarning tajribasi kamligi muammolarni yuzaga keltirmoqda. Biroq davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik ushbu muammolarni bosqichma-bosqich hal qilish imkonini bermoqda.

Inklyuziv ta’limning rivojlanishi jamiyat taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Chunki har qanday davlatning rivojlanish darajasi unda inson huquqlarining qay darajada ta’minlangani bilan belgilanadi. Ta’lim esa inson hayotidagi eng asosiy huquqlardan biridir. Shu sababli barcha bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish zamonaviy davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Hozirgi kunda inklyuziv ta’limni rivojlantirishda asosiy e’tibor ta’lim muhitini moslashtirishga qaratilmoqda. Ya’ni maktablar nafaqat jismoniy jihatdan (panduslar,

maxsus jihozlar), balki o‘quv jarayoni jihatidan ham barcha bolalar uchun qulay holatga keltirilmoqda. Dars materiallari turli imkoniyatlarga ega o‘quvchilarga moslashtirilib, vizual, audio va amaliy resurslardan foydalanish kengaymoqda.

Shuningdek, individual ta’lim rejalari joriy etilishi muhim tendensiyalardan biridir. Har bir o‘quvchining imkoniyati va ehtiyoji hisobga olinib, unga mos o‘quv dasturi ishlab chiqilmoqda. Bu yondashuv inklyuziv ta’limning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalar ham inklyuziv ta’lim rivojida katta rol o‘ynamoqda. Elektron darsliklar, maxsus ilovalar va masofaviy ta’lim platformalari imkoniyati cheklangan bolalar uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratmoqda. Ayniqsa, matnni ovozga aylantirish yoki subtitrli videolar kabi vositalar ta’limni yanada qulay qiladi. Inklyuziv ta’limda ko‘p tarmoqli hamkorlik ham muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi bilan birga psixolog, logoped va ota-onalar ham ta’lim jarayonida faol ishtirok etadi. Bu esa bolaga kompleks yondashuvni ta’minlaydi.

O‘zbekistonda ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha izchil ishlar olib borilmoqda. Maktablarda inklyuziv sinflar soni ortib bormoqda, pedagoglar maxsus tayyorgarlikdan o‘tmoqda va infratuzilma bosqichma-bosqich yaxshilanmoqda. Kelajakda inklyuziv ta’lim yanada rivojlanib, sun’iy intellekt, raqamli platformalar va moslashuvchan o‘qitish tizimlari keng joriy etilishi kutilmoqda. Bu esa har bir bolaga o‘z imkoniyatiga mos ta’lim olish imkonini yanada kengaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’lim zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim va ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. U nafaqat alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan bolalarni ta’lim jarayoniga jalb qilish, balki har bir bolaning qobiliyati, imkoniyati va ehtiyojini inobatga olgan holda sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlashga xizmat qiladi. Inklyuziv ta’lim orqali jamiyatda tenglik, ijtimoiy adolat, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat kabi muhim qadriyatlar shakllanadi hamda mustahkamlanadi.

Shuningdek, inklyuziv ta’lim tizimi bolalarning ijtimoiylashuvi va jamiyatga moslashuv jarayonini yengillashtiradi, ularning o‘ziga ishonchini oshiradi va shaxs sifatida rivojlanishiga keng imkoniyat yaratadi. Zamonaviy texnologiyalar, individual yondashuv va pedagoglarning kasbiy mahorati ushbu tizim samaradorligini yanada oshirmoqda. Shu bois inklyuziv ta’limni rivojlantirish nafaqat ta’lim sohasining, balki butun jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining inklyuziv ta’limni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari. – Toshkent, 2021–2025 y.
4. UNICEF. Inclusive Education: Understanding and Implementing Inclusion. – New York, 2019.
5. UNESCO. Policy Guidelines on Inclusion in Education. – Paris, 2017.
6. Ainscow M. Developing Inclusive Education Systems. – London: Routledge, 2016.
7. Florian L. The Sage Handbook of Special Education. – London, 2018.
8. Stainback S., Stainback W. Inclusion: A Guide for Educators. – Baltimore, 2015.
9. Yusupov M., Karimova N. Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022.
10. Abdullayeva D. Pedagogika va ta’lim texnologiyalari. – Toshkent, 2021.
11. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi materiallari va rasmiy sayti.
12. “Pedagogika” ilmiy-metodik jurnal maqolalari. – Toshkent, 2020–2025 y.

13. Yusupov K.A. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda ádebiy materiallardı tallaw metodikası. Monografiya. – Tashkent: METODIST NASHRIYOTI, 2023. –120 b

14. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасы. Монография. – Нөкис: Qaraqalpaqstan, 2019. – 7 б.т. – 112 б.

15. Yusupov K.A. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwdıń ilimiy metodikalıq tiykarları. Monografiya. – Tashkent: NIF MSH, 2024. –154 b. UDK: 82 KBK: 83

16. Yusupov K.A., Yusupov I.K. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda innovaciyalıq-pedagogikalıq texnologiyalar. Oqıw qollanba. – Tashkent: METODIST NASHRIYOTI, 2023. – 120 b

17. Юсупов К.А. Академик лицейларда қорақалпоқ адабиётини ўқитиш методикаси (педагогика фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати). – Нөкис, «Miraziz Nukus», 2021. – 4 б.т – 66 бет.

18. Юсупов К.А. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası. Sabaqlıq. – Tashkent: Sano-standart, 2018. – 21 б.т. – 336 б.

19. Yuspov KA Arnawlı pánlerdi oqıtıw metodikası. sabaqlıq. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2022. – 19 б.т. – 304 б.

20. Юсупов К.А. Kórkem shıǵarmalardıń mazmunıń úyreniw metodikası. Oqıw qollanba. – Tashkent: Yosh avlod matbaa, 2021. – 23,75 б.т. – 380 б.

21. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw texnologiyaları. Oqıw qollanba. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2022. – 9.3 б.т. – 144 б.

22. Юсупов К.А. Qánigelik hám pedagogikalıq ámeliyat. Методикалық қолланба. – Nókis: Ilimpaz, 2021. – 3.75 б.т. – 60 б.

23. Юсупов К.А. Ш.Сейтов прозасын таллаў усыллары. Методикалық қолланба. – Нөкис, «Miraziz Nukus», 2017. – 4 б.т. – 64 бет.

24. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде қарақалпақ әдебиятын

сабақтан тыс жумыслар арқалы үйрениўдиң илимий методикалық мәселелери. Методикалық қолланба. – Nókis: Miraziz Nukus, 2018. – 5 б.т. – 80 б.

25. Юсупов К.А. Қәнигелик пәнди оқытыўда инновацион технология. – Nókis: Miraziz Nukus, 2015. – 6 б.т. – 96 бет.

26. Konis A. Yusupov. Studying Forms of Teaching Karakalpak Poetry at Academic Lyceums. Eastern European Scientific Journal. Germany. Ausgabe, 3-2018. 72-75.